

REFERENCES

1. Vavrynychuk, M.P. (2005). Demokratiiia v Ukraini: osnovni pryntsyipy, napriamky ta shliakhy udoskonalennia. [Democracy in Ukraine: basic principles, directions and ways to improve]. *Universytetski naukovy zapysky*, 1–2 (13–14), pp. 395–398. [in Ukrainian].
2. Vlasenko, S. (2015). Instytutsiini pryntsyipy ta mekhanizmy demokratychnoho upravlinnia v Ukraini. [Institutional principles and mechanisms of democratic governance in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. Issue 4 (27), pp. 97–107. [in Ukrainian].
3. Ilnytska, U. (2008). Demokratyzatsiia oboronnoi sfery cherez realizatsiiu mekhanizmiv tsyvilnoho kontroliu nad zbroinymy sylamy. [Democratization of the defense sphere through the implementation of mechanisms of civilian control over the armed forces]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. Issue 20, pp. 63–67. [in Ukrainian].
4. Kaduk, N.I. (2008). Svitohliadna kryza v ukrainskomu suspilstvi v konteksti demokratychnykh peretvoren. [Worldview crisis in Ukrainian society in the context of democratic transformations]. *Novitni tendentsii rozvytku demokratychnoho vriaduvannia: svitovy ta ukrainskyi dosvid*, pp. 244–245. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy. [The Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996, 30, p. 141. [in Ukrainian].
6. Latyhina, N. (2009). Osnovni kryterii, pryntsyipy ta rivni zdiisnennia demokratii. [Basic criteria, principles and levels of democracy]. *Politychnyi menedzhment*, 3, pp. 81–91. [in Ukrainian].
7. Oliinyk, M.O. (2013). Modeli demokratychnykh peretvoren ta osoblyvosti demokratyzatsii politychnoho protsesu v Ukraini. [Models of democratic transformations and features of democratization of the political process in Ukraine]. *Aktualni problemy polityky*. Issue. 49, pp. 87–94. [in Ukrainian].
8. Pantsyr, S. E-demokratiiia v Ukraini: rekomendatsii shchodo vprovadzhenia polityky ta zabezpechennia yii rezultatyvnosti [E-democracy in Ukraine: recommendations for policy implementation and ensuring its effectiveness]. Retrieved from <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28784.pdf>. [in Ukrainian].
9. Pasichnyk, V. Demokratyzatsiia derzhavnoho upravlinnia u konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky ta borotby z koruptsiieiu [Democratization of public administration in the context of ensuring national security and combating corruption]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_5.
10. Podpyatnikova, A.Ya. (2019). Osoblyvosti rozvytku demokratychnoho tranzytu v Ukraini. [Features of the development of democratic transit in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seria: Derzhavne upravlinnia*. (5). Vol. 30 (69), pp. 7–11. [in Ukrainian].
11. Pro zabezpechennia provedennia demokratychnykh, chesnykh i prozorykh mistsevykh vyboriv 25 zhovtnia 2015 roku [On ensuring the holding of democratic, fair and transparent local elections on October 25, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538/2015#Text> (data zvernennia: 02.02.2021). [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii konceptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini na 2019 – 2020 roky [On approval of the action plan for the implementation of the concept of electronic democracy in Ukraine for 2019 – 2020]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-r#Text> (data zvernennia: 02.02.2021). [in Ukrainian].
13. Pro vydelennia koshtiv dlia nadannia odnorazovoi hroshovoi dopomohy chlenam simei osib, yakym posmertno prysvoieno zvannia Heroia Ukrainy za hromadiansku muzhnist, patriotyzm, heroichne vidstoiovannia konstytutsiinykh zasad demokratii, prav i svobod liudyny, samoviddane sluzhinnia Ukrainkomu narodovi, vyjavleni pid chas Revoliutsii hidnosti [On the allocation of funds for one-time financial assistance to family members of persons who were posthumously awarded the title of Hero of Ukraine for civic courage, patriotism, heroic defense of the constitutional principles of democracy, human rights and freedoms, selfless service to the Ukrainian people, revealed during the Revolution of Dignity]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145-2015-r#Text> (data zvernennia: 02.02.2021). [in Ukrainian].
14. Pro skhvalennia proektu Dodatkovoi uhody № 5 do Uhody pro vykonannia zavdannia u sferi rozvytku mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Spoluchenykh Shtativ Ameryky dlia spriannia stiikomu ekonomichnomu rozvytku na shyrokyi suspilnii osnovi yak zasobu zabezpechennia staloi demokratii v Ukraini, vchynenoi 17 veresnia 2014 r. u m. Kyievi [On approval of the draft Additional Agreement № 5 to the Agreement on Development Tasks between the Government of Ukraine and the Government of the United States of America to Promote Sustainable Economic Development on a Broad Social Basis as a Means of Ensuring Sustainable Democracy in Ukraine, done on September 17, 2014 Kyiv]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-2019-r#Text> (data zvernennia: 02.02.2021). [in Ukrainian].
15. Rezoliutsiia 1239 (2001) Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy «Svoboda vyrazhennia pohliadiv ta perekonan i funktsionuvannia

parlamentskoi demokratii v Ukraini» [Resolution 1239 (2001) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Freedom of expression and belief and the functioning of parliamentary democracy in Ukraine». Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_601#Text. [in Ukrainian].

16. Rozova, T.V. (2009). Demokratiiia v Ukraini: problemy ta perspektyvy. [Democracy in Ukraine: problems and prospects]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii*, pp. 303–310. [in Ukrainian].

17. Sheliuk, L. (2014). Demokratyzatsiia osvity yak pryntsyip yii reformuvannia v Ukraini. [Democratization of education as a principle of its reform in Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Issue 89, pp. 371–376. [in Ukrainian].

18. Yansons, Ya. (2020). Osoblyvosti protsesu demokratyzatsii v Ukraini, shcho nehatyvo vplyvaiut na stanovlennia ta rozvytok elektronnoi demokratii. [Features of the democratization process in Ukraine, which negatively affect the formation and development of e-democracy]. *Zbirnyk naukovykh prats NADU*. Issue, 1, pp. 72–79. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.02.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.

УДК (477.52)316.4.063.7»1930/1950»+061.22

Л.І. Рожкова

СУМСЬКЕ ТОВАРИСТВО «МЕМОРИАЛ» ТА ПАМ'ЯТЬ ПРО ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ

У статті висвітлюється створення та діяльність Сумського історико-просвітницького товариства «Меморіал». Проаналізовано обставини протистояння «Меморіалу» з органами компартійно-державної влади наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Розкрито програмні та організаційні засади діяльності товариства. Основну увагу авторка приділяє пошуково-дослідницькій роботі організації, спрямованій на збереження історичної пам'яті про політичні репресії комуністичного режиму у 1930-х – на початку 1950-х рр. Зроблено спробу охарактеризувати особистості репресованих сумчан крізь призму усних свідчень та автобіографічних творів учасників товариства «Меморіал». На основі спогадів репресованих реконструйовано окремі аспекти повсякдення політичних в'язнів у системі ГУЛАГу. Зазначено вклад товариства «Меморіал» у підготовку обласного тому науково-документального видання «Реабілітовані історією. Сумська область».

Ключові слова: товариство «Меморіал», Суми, політичні репресії, спогади, пам'ять.

Розпочаті керівництвом СРСР в середині 1980-х рр. суспільно-політичні реформи призвели до підвищення громадської активності як у союзному центрі, так і в республіках. Поширення гласності, зняття заборон на висвітлення раніше замовчуваних подій зумовили зростання інтересу до історичного минулого радянської епохи. У другій половині 1980-х рр. в Україні почали виникати самодіяльні громадські організації. Значною подією у суспільно-політичному житті України стало утворення добровільного історико-просвітницького товариства

«Меморіал», установча конференція якого відбулася у Києві на початку березня 1989 р. Республіканська організація на федеративних засадах увійшла до Всесоюзного «Меморіалу», створеного у січні 1989 р. у Москві.

Серед засновників московського «Меморіалу» були визначні правозахисники, вчені, представники творчої інтелігенції. Виступаючи на установчій конференції товариства, поет Євгеній Євтушенко наголошував на необхідності усвідомлення «історичної провини», відповідальності «за все, що було у нас у країні...». «Рятуючи сьогодні пам'яттю про минуле, ми рятуємо і майбутнє – наше власне, і майбутнє дітей наших дітей. Отже, рятування історії історичною пам'яттю. Це, на мій погляд, головне завдання товариства «Меморіал» і завдання нашого суспільства у цілому...» [1, с. 98]. Засновником та першим головою товариства «Меморіал» був Андрій Сахаров.

Ініціаторами створення громадської організації «Меморіал» у Сумах виступили члени спілки архітекторів на чолі з головним архітектором міста Юрієм Кобиляковим, спілки письменників та журналістів УРСР, співробітники відділення Українського фонду культури, міської бібліотеки ім. Т.Г. Шевченка та обласного краєзнавчого музею, викладачі. 5 березня 1989 р. ініціативна група спільно з учасниками екологічного руху провела в центрі Сум акцію з нагоди річниці смерті Й. Сталіна. Учасники зібрання розповсюджували листівки, де викривався сталінізм, роз'яснювали мету створення Народного Руху України за перебудову, а також проводили збір підписів громадян щодо вирішення нагальних суспільно-політичних та екологічних проблем. У листівці йшлося про те, що сталінізм, як метод управління, глибоко вкоренився і справляє вплив на політичну свідомість керівників держави донині. «Злочини сталінізму величезні, він загубив понад 30 мільйонів людей... Ми відповідальні за майбутнє країни і маємо зробити все, аби сталінізм не повторився» [2, с. 222–223]. У червні 1989 р. за участі 80 делегатів в обласному центрі відбулася установча конференція добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал». Конференція ухвалила резолюцію та статут організації, основною метою якої було визначено ліквідацію наслідків тоталітаризму в усіх сферах суспільного життя, утвердження демократії, відродження гуманізму, відновлення історичної справедливості щодо жертв політичних репресій. Основні завдання Товариства полягали у збереженні й увічненні пам'яті про жертви репресій, наданні допомоги репресованим та їх сім'ям, захисті інтересів репресованих у державних та громадських організаціях, сприянні у виконанні державних рішень з відшкодування заподіяних репресованим збитків, поширенні історичної правди про злочини тоталітаризму, активній участі в демократичних перетвореннях та розбудові Незалежної української держави. У резолюції конференції наголошувалося, зокрема, на необхідності «...ліквідувати топоніми з прізвищами людей,

які зганьбили себе причетністю до масових репресій». Товариство висловило підтримку ідеї створення Народного Руху України, засуджувало кампанію дискредитації ініціаторів Руху, розгорнуту засобами масової інформації. Керівним органам Товариства доручалося створити секцію з дослідження так званих «білих плям історії» [2, с. 232]. Делегати конференції обрали координаційну раду у складі 11-ти осіб та трьох співголів товариства «Меморіал»: педагога Володимира Майбороди, викладачів Сумської філії Харківського політехнічного інституту історика Леоніда Мордовця та філософа Ірину Предборську. У подальшому сумське товариство очолювали Алла Криганова, Катерина Білолюбська, на даний час – Світлана Ревякіна.

На початку 1990 р. до складу «Меморіалу» на правах колективного члена увійшло Товариство репресованих (Всеукраїнське товариство репресованих було створене у червні 1989 р.). Після ухвалення 1989 р. Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» члени товариства на громадських засадах долучилися до роботи комісій з реабілітації, які були створені при облвиконкомі та у районах області.

З перших кроків своєї діяльності організація зустріла серйозний опір з боку органів влади за критику комуністичної партії. У документах Сумського міськкому КПУ «Меморіал» був названий «екстремістською та антисоціалістичною» [2, с. 234–235] організацією. Конфронтація між неформальними громадськими організаціями та органами влади набувала досить серйозних форм. Так, великий резонанс у Сумах на початку жовтня 1989 р. викликало голодування перед приміщенням обкому компартії співголови «Меморіалу» Володимира Майбороди та робітника Олега Тарасенка. Причиною стала відмова міськвиконкому на проведення чергового мітингу неформалів.

Незважаючи на опір з боку органів компартійно-радянської влади, організація продовжувала свою діяльність, співпрацювала з іншими громадськими об'єднаннями. У вересні 1989 р. сумська делегація, у складі якої були громадські діячі І. Предборська, А. Криганова, А. Бутенко, Л. Коваленко, В. Осадчий (перший лідер Сумської крайової організації НРУ) взяла участь у роботі установчого з'їзду Руху [2, с. 230–231]. Члени Сумського товариства «Меморіал» підтримали лідера Шосткинського клубу «Ініціатива» Леоніда Коваленка, виключеного з компартії за звинуваченнями у «...фракційності, екстремізмі та підбурюванні», тобто фактично за інкомислення. Вони звернулися з відкритим листом до керівників Шостки, редакції місцевих газет з вимогою поновити Л. Коваленка у партії [2, с. 239–240].

З ініціативи «Меморіалу» 1990 р. поблизу Центрального міського кладовища – місця масових розстрілів наприкінці 1930-х рр. – було встановлено пам'ятний знак жертвам репресій. У квітні 1991 р. сумська делегація взяла участь у Всеукраїнській конференції «Меморіалу», рішен-

ням якої Товариству було присвоєно ім'я Василя Стуса.

Протягом 1990-х – на початку 2000-х рр. діяльність організації здійснювалася за пошуковим та історико-просвітницьким напрямками. Активну участь у роботі Сумського товариства «Меморіал» брали колишні політв'язні Борис Блінер, Марія Ярова, Дмитро Моїсенко, подружжя Пащишинських, члени родин репресованих Емма Новобранцева (понад 20 років працювала беззмінним секретарем Товариства), Ігор Єлфімов, Алла Криганова. На основі вивчення документів Державного архіву Сумської області та архіву обласного управління Служби Безпеки України був складений «Мартиролог» (книга реєстрації репресованих), який вміщує дані про 611 осіб: дата та місце народження, національність, місце роботи або служби, дата арешту та винесення вироку, міра покарання, чи був реабілітований [3]. Як відомо, найбільшою масовою операцією «Великого терору» стала операція за таємним наказом НКВС № 00447 «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р. за підписом наркома внутрішніх справ М. Єжова [4, Ч. 1, с. 72–73]. Згідно з наказом, репресіям підлягали «колишні активні учасники антирадянських збройних повстань». У документах радянських каральних органів вживається специфічна лексика: «засуджений по першій категорії», що означає засудження до смертної кари. Засуджені «по другій категорії» відбували покарання у виправно-трудовах таборих. Як свідчать оприлюднені звіти обласних відділень НКВС, місцеві керівники намагалися перевищити виділені «ліміти». Після виходу наказу № 00447 маховик репресій було запущено на повні оберти, захоплюючи різні суспільні верстви. Окрім основної соціальної групи, проти якої спрямовувалися репресії – селян, арештам були піддані також інші категорії. Ознайомлення з сумським «Мартирологом» дозволяє зробити висновок про те, що більшість вироків «ВМП» (вища міра покарання) було винесено поза судовими органами (так званими «трійками») в 1937–1938 рр.; розстрілювали засуджених у Харкові та Сумах.

Дані про репресованих сумчан конкретизовано за окремими галузями, підприємствами, закладами: «Завод ім. Фрунзе» (58 осіб), «Цукровий завод» (21 особа), «Суконна фабрика» (23 особи), «Залізниця» (15 осіб), «Торгівля» (17 осіб), «Медпрацівники» (15 осіб), «Вчителі шкіл, викладачі педінституту, артучилища та інших навчальних закладів» (39 осіб), «Сумський міськвиконком та облвиконком» (23 особи), «Директори підприємств» (9 осіб), «Червона Армія» (36 осіб), «Культурні службовці» (12 осіб). Окремо складено список репресованих євреїв (65 осіб) [3]. Щонайменше кілька осіб з цього списку згадувалися у звіті заступника начальника УНКВС у Харківській області Л.Й. Рейхмана наркому внутрішніх справ І.М. Леплевському про оперативно-слідчу роботу станом на 10 січня 1938 р.: «У Сумах викрито сіоністську організацію. Учасники проводили націоналістичну про-

паганду у середовищі єврейських трудящих...Систематично відправляли до Палестини листи про становище євреїв в СРСР. Організація орієнтувалася на інтервенцію, повалення радянської влади» [4, Ч. 1, с. 309].

На «карті ГУЛАГу» позначені місця, про які згадували сумчани. За підрахунками «Меморіалу», мешканці області відбували покарання у 44 таборах (Ухтпечлаг, Воркутлаг (Республіка Комі), Сиблаг (Західний та Східний Сибір), Карлаг (Казахстан), і звичайно ж, Колима (Севостлаг)) [3].

Колішні політв'язні і члени їх родин ділились цінними особистими документами та спогадами. Зокрема, Емма Новобранцева залишила спогади про свого батька, заступника командира 223-го стрілецького полку 75-ї стрілецької дивізії, яка базувалася у м. Пирятин. Сумчанин Василь Новобранцев народився 1907 р. в родині кустаря. Здобув середню технічну освіту, працював слюсарем на машинобудівному заводі. Василь Тимофійович мав хист організатора, брав активну участь у створенні спортивних товариств та виставах самодіяльного театру «Синя блуза», писав вірші. Згодом був направлений на навчання до військової школи червоних старшин, з 1929 по квітень 1937 р. служив у лавах Червоної армії. Під час проведення політзаняття старшого лейтенанта В. Новобранцева було заарештовано, у квітні 1937 р. військовим трибуналом засуджено як «ворога народу» за ст. 54¹⁰(«антирадянська пропаганда та агітація») до позбавлення волі на 6 років. Покарання відбував на Колимі, де загинув 1942 р. Посмертно реабілітований 1961 р. В архіві «Меморіалу» зберігаються фотодокументи родини Новобранцевих та літературні твори репресованого командира [3].

Серед членів «Меморіалу» були уродженці інших областей та республік. На Сумщині вони опинилися внаслідок «поразки у правах» та заборони повертатися на батьківщину. Зокрема, Григорій Пащишинський народився 1912 р. у Львові, був сиротою, змалку працював у наймах, на будівництві. 1943 р. вступив в Українську Повстанську Армію. 1945 р. був заарештований та засуджений військовим трибуналом у м. Луцьку до 20-ти років виправних робіт та 5-ти років «позбавлення прав». Покарання відбував у Воркуті, працював у шахті, отримав каліцтво. 1955 р. справу Г. Пащишинського було переглянуто, Григорія Васильовича звільнили. Перебуваючи на вільному поселенні, одружився з Ганною Коритник. Уродженка Івано-Франківщини, Г. Коритник, також під час нацистської окупації, перебувала у лавах УПА. Заарештована за доносом 1948 р., під час допитів зазнала катувань. Засуджена до 25-ти років позбавлення волі, відправлена до Воркути. 24 березня 1956 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР справу Г. Коритник було переглянуто, Ганну Михайлівну звільнено. 1962 р. подружжя переїхало до Сум. Григорій Васильович та Ганна Михайлівна працювали на підприємствах міста, одними із перших вступили до товариства «Меморіал», проводили просвітницьку роботу у навчальних закла-

дах. За «зв'язок з бандерівцями» також була засуджена 1949 р. уродженка Рівненщини – 18-річна Ганна Сулим (Цвар). Вирок – 25 років позбавлення волі – відбувала у таборах «Норильлага». Після перегляду справи у 1956 р. була звільнена, а 16 липня 1975 р. реабілітована рішенням Пленуму Верховного Суду СРСР [3].

Легендарною постаттю на Лебединщині був священник Іван Дмитрович Приходько (1900–1997 рр.). Здобувши вищу богословську освіту, мав енциклопедичні знання і покликання педагога. Вчителював у селі Битиця. Уперше був заарештований 1923 р. та звинувачений, за власними спогадами, у «неправильних методах роботи, за непокірність та непідкорення відділу освіти...» [3]. У подальшому заарештовувався владою ще п'ять разів [5, с. 18]. Покарання відбував у Норильську. 1954 р. був реабілітований і повернувся на батьківщину. Наприкінці 1980-х – 1990-х рр. долучився до відновлення зруйнованих храмів Сумщини. Заощадження власної родини та пожертви громадян вкладав у відбудову церков. За його сприяння було відроджено 12 храмів. Отець Іван вступив до Сумського «Меморіалу» і, як згадувала Е. Новобранцева, «був нашим духовним наставником» [3].

Цінним особовим документом, що характеризує атмосферу повсякдення політв'язнів ГУЛАГу, є спогади сумчанина Бориса Блінера (1914–2000) [3]. Народився він у Білорусії, навчався в єврейській школі, згодом вступив до Мінського юридичного інституту, однак, навчання виявилось нетривалим... Про обставини арешту згадував: навчався на першому курсі, студентська група була дружня, весела. Часто збиралися у гуртожитку, сперечалися, жартували. Хтось придумав гру – конкурс на найкоротший та найдотепніший анекдот. Рік був 1936, анекдоти сипалися різноманітні. Борис видав: «Що таке МТС?... – могла товариша Сталіна». Посміялись і, як кажуть, забули. Та, видно, не всі. Вже наступного вечора Б. Блінера було заарештовано НКВС. Спецколегія Верховного Суду БРСР звинуватила його в антирадянській пропаганді та агітації. Був засуджений до семи років позбавлення волі і п'яти років поразки в правах. Відбував покарання на Колимі, працював на копальнях, будівництві доріг. Наслідком праці на колимських морозах стала ампутація відморожених пальців обох рук. У таборі Б. Блінер познайомився з політв'язнями-сумчанами Леонідом Бовою, Павлом Скринником та іншими. Оскільки до Білорусії повертатися було заборонено, то після десятирічки «морозного пекла» 1947 р. прибув до Сум, 1963 р. реабілітований. Б. Блінер був активним членом Сумського товариства «Меморіал» – виступав на телебаченні, писав статті та нариси для преси, відгукнувся на пропозицію О. Солженіцина щодо участі репресованих у доповненні та уточненні фактів, викладених у праці «Архіпелаг ГУЛАГ». Залишив спогади «Дорога туди», «Дати і зустрічі», «Дорога назад». Рукопис, що зберігається в архіві сумського «Меморіалу», вміщує детальний опис повсякдення політв'язнів, а також стилі відомості про «цікавих людей», з якими автора звела доля.

Наведемо декілька імен зі спогадів Б. Блінера.

Сходознавець і перекладач Павло Аренський. Випускник Сорбонни, був одружений з актрисою МХАТ, спілкувався з широким колом театральних діячів. Як згадує Б. Блінер, ця людина була зовсім непридатною до фізичної праці. Натомість, перебуваючи у таборі «Спорний» Дальстрою, ділився із в'язнями розповідями про традиції народів Африки. Загинув 1943 р. На початку 1960-х рр. реабілітований. 1964 р. у збірнику «На суші і на морі» було опубліковане оповідання П. Аренського «Черепахи Малапаги».

Геолог та хімік Лев Буланін. Відбував покарання у таборах Казахстану, згодом потрапив на Колиму, де налагодив виготовлення «гостродефіцитної» губної помади, що викликає подив з огляду на нелюдські умови табірної життя. Втім, у спогадах українко-політв'язнів ГУЛАГу є згадки про відчайдушні зусилля, спрямовані на збереження бодай якихось із тих атрибутів, які позначали їх як жінок і дозволяли відчувати себе жінками [6, с. 194].

Пало Бронич. Засуджений за контрреволюційну діяльність, високоосвічена, інтелігентна людина, вільно володів кількома європейськими мовами, цитував напам'ять сторінки літературних творів. Як згадує Б. Блінер, «це була найрозумніша людина на моєму життєвому шляху». Зокрема, на початку 1947 р. в'язні відчували деяке пом'якшення табірної режиму порівняно з воєнним часом. У в'язненім знову було дозволено отримувати з дому харчі та одяг. Зняття заборони на посилки зумовлювалося не співчуттям до в'язнів, а було спробою пом'якшити наслідки повоєнного голоду, в умовах якого табори не могли прогодувати свій контингент. П. Бронич спрогнозував: ці послаблення ненадовго. Як з'ясувалося незабаром, сподівання на зміни умов утримання у таборах ГУЛАГу не справдилися. З початком «холодної війни» керівництво Радянського Союзу посилює репресивний режим: арешти торкнулися армії, колгоспників, національних меншин, зокрема євреїв [7, с. 360].

Яскравий слід у пам'яті Б. Блінера залишила зустріч з Дмитром Святополк-Мирським – нащадком князівського роду. Літературознавець, критик, публіцист Д.П. Святополк-Мирський брав участь у Першій світовій війні та антибільшовицькому русі, 1920 р. емігрував, однак згодом перейшов на марксистські позиції. 1932 р. за сприяння М. Горького прибув до Радянського Союзу. Під іменем «Д. Мирський» брав участь у написанні книги «Біломо-ро-Балтійський канал імені Сталіна» (1934). Згодом більшість авторів книги були репресовані [7, с. 113]. Не оминула «увагою» влада і князя Святополк-Мирського. 1937 р. він був заарештований за підозрою у шпіонажі та засуджений до 8-ми років таборів. У вересні 1937 р. Д. Святополк-Мирський прибув пароплавом «Кулу» в бухту Нагаєво, був направлений до пересильного табору. Пам'ять Б. Блінера зберегла деталі зовнішності князя, а також лекції з історії російської літератури, які він щотижня читав для в'язнів. 1939 р. Д. Святополк-Мирський помер у лікарні табору для інвалідів, що знаходився за 23 км від Магадана.

Члени сумського «Меморіалу» підтримували зв'язки з робочою групою обласного тому науково-документального видання «Реабілітовані історією. Сумська область». У першій книзі видання, опублікованій 2005 р., було вміщено фрагмент спогадів Б. Блінера «Морозне пекло» про його колимське заслання, нариси А. Криганової «Постріл у спину» про заступника командира роти, старшого лейтенанта Василя Новобранцева, О. Кравченка «Мій батько» про вчителя Миропільської середньої школи Віктора Олександровича Коноваленка, заарештованого 1937 р. за доносом одного з вчителів [8, с. 140–147]. У 2013 р. побачила світ друга книга «Реабілітовані історією. Сумська область» з відомостями про репресованих по 7-ми районах та 2-х містах обласного підпорядкування [9]; 2015 р. опубліковано першу частину книги третьої обласно-тому про політичні репресії громадян Сумщини [10].

18 травня 2015 р., у День пам'яті жертв політичних репресій, було відкрито пам'ятник у формі меморіального хреста, оповитого символічним колючим дротом та табірними ґратами як нагадування про злочини тоталітарного комуністичного режиму.

Отже, створене 1989 р. Сумське товариство «Меморіал», долаючи опір з боку компартійної влади, розгорнуло активну громадсько-політичну, дослідницьку та просвітницьку діяльність. Вона сприяла засудженню злочинів тоталітарного комуністичного режиму, поновленню історичної справедливості і реабілітації репресованих. Результатом подвижницької роботи Товариства стало створення колекції документів, яка включає відомості про репресованих, спогади, фотодокументи. Зібрані «Меморіалом» матеріали про репресованих були використані при підготовці обласного тому «Реабілітовані історією. Сумська область». Члени Товариства беруть участь у роботі регіональної комісії з реабілітації, яка була створена на основі оновленого закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій» (2018 р.), у публічних заходах, присвячених шануванню пам'яті жертв політичних репресій.

ДЖЕРЕЛА

1. Евтущенко Е. Пропасть – в два прыжка?: Публицистика, поэзия. – Харків : Прапор, 1990. 214 с.
2. Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955–1980 роки). Упоряд. Артюх В.О., Іванущенко Г.М.; Садівничий В.О. Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія – 1» ТОВ, 2012. 300 с.
3. Архів Сумського міського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал», папки 1–12.
4. Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. Упоряд. С. Кокин, Марк Юнге. Ч. 1. К : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 614 с; Ч. 2. 598 с.
5. Оліцький В.О. Блаженні гнані за правду (репресії проти Православної церкви на Сумщині у 1920–1930-ті роки). Суми : Тригорія, 2018. 242 с.
6. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти: монографія. Інститут народознавства НАН України. Львів, Дрогобич : Коло, 2020. 300 с.
7. Епплбом Енн. Історія ГУЛАГу. Пер. з англ. А. Іщенко. К : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 511 с.
8. Реабілітовані історією. Сумська область. У трьох книгах. Книга перша. Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія – 1» ТОВ, 2005. 756 с.

9. Реабілітовані історією: Сумська область. У трьох книгах. Книга друга. Упоряд. О.Г. Важан, О.М. Рубанов, І.Г. Федоренко. Суми : видавничо-виробниче підприємство «Мрія – 1», 2013. 756 с.

10. Реабілітовані історією: Сумська область. У трьох книгах. Книга третя. Частина 1. Суми : редакційно-видавнична група, 2015. 496 с.

Rozhkova L.I. Sumy society "Memorial" and memory of political repression

The article covers the creation and activities of the Sumy historical and educational society «Memorial». The founders of the Society in Sumy were representatives of the creative intelligentsia and teachers. The circumstances of Memorial's confrontation with the party and state authorities in the late 1980s and early 1990s are analyzed. The program and organizational principles of the society's activity are revealed. During 1990 – to beginning 2000 activity of organization came true after searching and historical-elucidative directions. Active voice in-process Sumy society «Memorial» was taken by former political prisoners Boris Bliner, Mariia Yarova, Dmytro Moiseienko, married couples of Pashchyshynsky, members of families of subjected to repression Emma Novobrantseva, Ihor Yelfimov, Alla Kryhanova. Creation of collection of documents, that includes information about subjected to repression, remembrances, documentary photographs, became a selfless job of Sumy society performance. On the basis of collected by society «Memorial» of data is certain basic directions of repressions at the end of 1930 th – 1940-x.

An attempt to describe personalities of subjected to repression Sumy through the prism of verbal certificates and autobiographic works of participants of society «Memorial» is done. Considerable attention is spared to autobiographic works of Sumy Boris Bliner, that characterize the atmosphere of daily occurrence of political prisoners of HULAHu, contain mentions about bright personalities of slaves of Kolyma. The fates of subjected to repression are traced after serving of punishment, and also the facts of their rehabilitation are fixed. The deposit of society is marked «Memorial» in preparation regional to the volume scientifically - documentary edition «Rehabilitated by history. Sumy area».

On the basis of the conducted analysis of activity of Sumy historical-educational society «Memorial» is done conclusion about the ponderable contribution of organization to proceeding in rights subjected to repression by the communist mode and maintenance of historical memory about political repressions.

Key words: society "Memorial", Sumy, political repressions, memories, remembrance.

REFERENCES

1. Evtushenko, E. (1990). *Propast – v dva pryzhka?: Publitsystika, poeziya [The abyss – in two jumps?: Journalism, poetry]*. Kharkiv. [in Russian].
2. Artiukh, V.O., Ivanushchenko, H.M., Sadvynychyi, V.O. (Comp.) (2012). *Inakodumstvo na Sumshchyni. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv (1955–1980 roky) [Dissent in the Sumy region. Collection of documents and materials (1955–1980)]*. Sumy: vydavnycho-vyrobnyche pidpryemstvo «Mriia – 1» TOV. [in Ukrainian].
3. Arkhiv Sumskoho miskoho dobrovilnoho istoriko-prosvitnytskoho tovarystva «Memorial», papky 1–12 [Archive of the Sumy city voluntary historical and educational society «Memorial», folders 1–12]. [in Ukrainian].
4. Kokyn, S., Mark Yunhe (Comp.) (2010). *Velykyi teror v Ukraini. «Kurkulska operatsiia» 1937–1938 rr. [Great terror in Ukraine. «Kulak operation» 1937–1938]*. Part 1, 2. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].
5. Olytskiy, V.O. (2018). *Blazheni hnani za pravdu (represii proty Pravoslavnoi tserkvy na Sumshchyni u 1920–1930-ti roky) [Blessed are persecuted for the truth (repressions against the Orthodox Church in Sumy region in 1920–1930)]*. Sumy: Trytoriia. [in Ukrainian].
6. Kis, O. (2020). *Ukrainky v HULAHu: vyzyhtyznachyt peremohty: monohrafiia [Ukrainian women in the Gulag: to survive means to win: a monograph]*. Lviv, Drohobych : Kolo. [in Ukrainian].
7. Epplbom Enn, Ishchenko, A. (Trans.) (2006). *Itoriia HULAHu [History of the Gulag]*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian].
8. *Reabilitovani istoriiei. Sumska oblast. U trokh knykhakh. Knyha persha [Rehabilitated by history. Sumy region. In three books. Book one]*. Sumy : vydavnycho-vyrobnyche pidpryemstvo «Mriia – 1» TOV. (2005). [in Ukrainian].
9. Bazhan, O.H., Rubanov, O.M., Fedorenko, I.H. (Comps.) (2013). *Reabilitovani istoriiei. Sumska oblast. U trokh knykhakh. Knyha druha [Rehabilitated by history: Sumy region. In three books. Book two]*. Sumy: vydavnycho-vyrobnyche pidpryemstvo «Mriia – 1». [in Ukrainian].
10. *Reabilitovani istoriiei. Sumska oblast. U trokh knykhakh. Knyha tretia. Chastyna 1. Rehabilitated by history: Sumy region. In three books. Book three. Part 1]*. Sumy : redaktsiino-vydavnycha hrupa. (2015). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.04.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.

